

TÜRK DİLLERİNDE METATHÈSE

HASAN EREN

Türk dillerinde sık sık tesadüf edilen *metathèse* hâdiselerine ait araştırmalar, bizde henüz çok iptidai bir durumda bulunuyor. *Metathèse* hâdiseleri hakkında bizde şimdiye kadar ciddi bir yazı yazılmadığı gibi, Avrupa'da da bu hususta henüz hususi bir araştırma yapılmamıştır. W. Radloff'un *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig, 1882 [1883]) adlı eserinde bu hususta verilen bilgi, çok mahduttur. Bunun gibi, Martti Räsänen'in *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (Helsinki, 1949) adlı eserinde de *metathèse* hâdiseleri hakkında zikredilen tanıklar çok az ve dağınıktır.

Bu duruma göre, eldeki eski ve yeni kaynaklardan esaslı bir surette istifade edilerek bu hâdiselerin yeniden araştırılması, Türk dili araştırmaları bakımından büyük bir ihtiyaçtır.

Bu durum karşısında, üç yıldır topladığım *metathétique* tanıkları burada neşrediyorum.

Bu tanıklar arasında *pr (br) ~ rp (rb)*, *sk (sq) ~ ks (qs)* veya *kç (qç) ~ çk (çq)* gibi birtakım hâdiselere sık sık tesadüf olunur. Fakat misallerin çokluğuna rağmen, bu hâdiselerden *metathèse*'ler hakkında katî kaideler çıkarılamıyor. Meselâ *eñgiske > eñgikse*, *kelesken > ileksen* veya *asqır > aqsır* gibi kelimelere dayanarak *sk (sq) > ks (qs)* şeklinde bir kaide ileri sürülemez. Çünkü bu kelimeler yanında *öksüz > ösküz* gibi tanıklarlara da tesadüf ediliyor. Bunun gibi, *çekpen (< çekmen) > çepken*, *sepkil > sekpil*, *çapqı > çaqpı*, *qapqan > qaqpın*, *tapqış > taqpış* gibi kelimelere dayanarak *kp (qp) > pk (pq)* şeklinde bir kaide de tesbit edilemez. Çünkü yukarda sıraladığımız kelimeler yanında *öpke (> öfke) > ökpe* gibi birtakım tanıklar göze çarpıyor.

Metathétique kelimelerden kaide çıkarmak çok zor olmakla beraber topladığımız tanıkların Türk dilleri üzerinde çalışan araştırmacılar için faydalı olacağını sanıyoruz.

KISALTMALAR

A.—İ. — Umar Axmedjanov — Burgan İl'yazov, Uzbeksko-Russkiy Slovar'. Taşkent, 1931.

B. — N. A. Baskakov, Nogayskiy yazık i ego dialekti. Moskva—Leningrad, 1940.

B. — N. A. Baskakov, Karakalpakskiy yazık. Moskva, 1951.

J. — Gunnar Jarring, Uzbek Texts from Afghan Turkestan. Lund—Leipzig, [1938)].

K. — N. Katanoff, Cast r é n's Koibalisch-Deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des Koibalischen Dialectes. Mélanges Asiatique IX, 97-205.

N. — J. Németh, Kumük és balkár szójegyzék: Keleti Szemle XII, 91-153.

P. — Ê. K. Pekarskiy, Slovar' yakutskago yazika. S.-Peterburg, 1907—1930.

P. — V. Pröhle, Tatár nyelvjárásí adalékok: Nyelvtudományi Közlemények XXXVIII, 330-363.

P. — V. Pröhle, Baskir nyelvtanulmányok: Keleti Szemle V, 228-271.

P. — V. Pröhle, Karatschajisches Sprachstudien: Keleti Szemle X, 83-150.

P. — V. Pröhle, Balkarisches Studien: Keleti Szemle XV, 165-276.

R. — W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. St. Petersburg, 1893—1911.

P. — H. Paasonen, Csuvas szójegyzék. Budapest, 1908.

R. — G. J. Ramstedt, Kalmüekisches Wörterbuch. Helsinki, 1935.

Y. — K. K. Yudaxin, Kirgizsko-russkiy slovar'. Moskva, 1940.

ğl ~ lğ

bağla- [T.] — *bağla-* [Türkm.] 'anbinden, binden, festbinden, einen Knoten machen' (R.). — *bağla-* [Tar., Türki] (a.y.). — *pağla-* [Koyb., Ş.] 'binden, zubinden' (a.y.). — *baula-* [Tat. K.] 'mit einem Stricke zusammenbinden, anbinden' (a.y.). — *paula-* [Bar.] 'binden, anbinden' (a.y.). — *pağla-* [Koyb.] 'binden, anbinden' (K.)

~*bağla-* [Moğ.] 'faire un fagot, un paquet, fagoter; diviser les soldats par détachements, par les pelotons' (K.)

~*palğa-* [Sağ.] 'binden, zubinden' (R.). – *palğa-* [Koyb.] 'binden, anbinden' (K.)

<*bağ* [T.] 'der Strick, das Band, die Fessel' (R.)

~*bağ* [Moğ.] 'liasse, paquet (d'herbes), fagot, gerbe; une compagnie de soldats, détachement de soldats' (K.).

Türkçe *bağ* kelimesi *ba-* 'anbinden; flechten (Hürde)' (C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest—Leipzig, 1928. 28. s.) kökünden çıkmıştır.

oğlan [T.]. – *oğlan* [Ş.] 1. 'ein junger Mensch, Jüngling, Knabe'; 2. 'der Diener' (R.). – *ōlan* [K., Ş.] 'ein junger Mensch, Jüngling' (a.y.). – *oğlan* [Aknoğ.] (B.). – *ulan* [Kırg.] 'delikanlı' (Y.). – *ulan* 'Sohn, Knabe' (P.). – *ulan* [Balk.] 'Knabe, Sohn' (P.). – *ulan* [Başk.] 'oğlan' (P.)

~*olğan* [Sağ.] 'der Knabe' (R.). – *olğan* [Koyb.] 'Kind' (K.).

Türkçe *oğlan* kelimesi *oğul* kökünden çıkmıştır.

lm ~ ml

çölmek [Kar. T] 'ein irdener Topf' (R.). – *telmek* [Kar. L] 'der Topf' (a.y.). – *tölmek* [Kar. L] (a.y.). – *çülmek* [Tat. K] 'ein grosser, irdener Topf' (a.y.). – *şölmök* [Kaz.] 'das Glas' (a.y.). – *sülmek* [Başk.] 'çömlek' (P.). – *çölmek* [Kırg.] 'çömlek' (Y.)

~*çömlek* [T.]. – Anadolu'da *çömlek* şekli yanında *çölmek* şekli de kullanılır.

gömlük [T.]. – *könlek* [Türki] 'das Hemd' (R.). – *könök* [Kırg.] (a.y.). – *köylök* [Kaz.] (a.y.). – *küynek* [Ş.] (a.y.). – *küñnek* [K., Ş.] (a.y.). – *künek* [Tel., Küyer.] (a.y.). – *kūlek* [Bar.] (a.y.). – *kögenek* [Sağ.] (a.y.). – *könnek* [Tar.] (a.y.). – *kögenek* [Koyb.] 'Hemd, langes Weiberkleid' (K.). – *köylök* [Özb.] 'gömlük' (A.–İ.). – *kövlök, köylök, köynek* [Karakal.] (B.). – *köylök* [Noğ., Karanoğ.] (B.). – *köynök, könök* [Kırg.] (Y.)

~*külmek* [Tat. K] 'das Hemd' (R.). – *külmek* [Başk.] 'gömlük' (P.). – Anadolu'da *gömlük* şekli yanında *gölmek* şekli de kullanılır.

Kalm. *külməG* 'Hemd' (R.) kelimesi Türkçeden alınmıştır.

Kâşgarlı Mahmut'a borçlu olduğumuz *könlek* şekli sayesinde *gömlük* şeklinin çok eski bir tarihe çıktığı anlaşılıyor. Yalnız, elimiz-

deki tanıkların çokluğuna rağmen, *gömlek* kelimesinin kökünü bilmediğimizi ilâve edelim. W. Bang (Turán 1918, 299) *külmek* şeklinin *kömlek* (>*gömlek*) şeklinden çıktığını ileri sürüyor. Halbuki L. Rásonyi (Nyelvtudományi Közlemények LI), Macarca 'gömlek' mânasına gelen *ing*(~*imeg*) kelimesini izaha çalışırken, Türkçe *başmak*, *yaşmak*... gibi birtakım kelimelere dayanarak, *kömlek* (>*gömlek*) şeklinin *kölmek* şeklinden çıktığını iddia ediyor. Ona göre, *kölmek* kelimesi *köl-mek* şeklinde izah olunabilir.

qumlaq [T.] 'epheuähnliche Pflanze, im Gebiete der Qyfçaq, aus der mit Honig ein Trunk bereitet wird' (C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest—Leipzig, 1928. 164. s.). – *qumnaq* [Bar., Sağ.] 'der Hopfen, Hopfenzapfen' (R.). – *qumnaq* [Küyer.] (a.y.). – *qumdaq* [Tel.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qumnaq* [Ş.] 'die Hopfenköpfe' (a.y.). – *qumnaq* [Alt.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qubnaq* [Ş.] 'der Hopfenzapfen, Hopfenkopf' (a.y.). – *qubanaq* [Ş.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qumunaq* [Kumd.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qubaq* [Sağ.] 'der Hopfenzapfen, Tannenzapfen' (a.y.). – *qumanaq* [Kumd.] 'der Hopfenzapfen' (a.y.). – *qumdau* [Kaz.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qumdaq* [Tel.] (V.). – *qumunaq* [Kumd.] (a.y.). – *qumanaq* [Alt.] (T.)

~*qolmaq* [Tat. K] 'der Hopfen' (R.).

Macarca *komló*, Fince *humala* ve Rusça *xmel*' kelimeleri Türkçeden alınmıştır. Bu kelime hakkında daha çok bilgi almak için Z. Gombocz'un Slavo-turcica (Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. Cracoviae, 1927, II, 71-76) adlı yazısına bakınız. Gombocz'un bu güzel yazısından habersiz kaldığı anlaşılan M. Räsänen (Finnisch-Ugrische Forschungen XXIX, 191-193), *qumlaq* kelimesini Türkçe *qum* 'Welle' kelimesiyle izaha çalışmıştır.

mğ ~ ğm

çumğa [Tat. K] 'die Taucherente' (R.). – *somğa* [Koyb.] 'die Quakerente (anas clangula)' (a.y.). – *somğa* [Koyb.] 'Quakerente' (K.)

~*soğma* [Sağ.] 'eine Quakerente' (R.). – *soñma*, *soñba* [Koyb.] 'Quakerente (anas clangula)' (K.).

Kırg. *sono* 'die Ente' (R.) kelimesi, yukarda zikredilen *çumğa* (~*somğa*) kelimesiyle birleştirilemez.

damga [T.]. – *tamğa* [Türki, Tar., Tel., Küyer., Kumd., Tat. K 1. ‘das Eigentumszeichen, welches den Tieren eingebrannt wird’; 2. ‘das Siegel’; 3. ‘die Marke, das Stempel (der Silberbarren)’; 4. ‘(Tel.) Flecken auf dem Körper, die von einem Stosse, Schlage herrühren’; 5. ‘(Kumd.) das Ziel (zum Schiessen), die Scheibe’ (R.). – *tamğu* [Tar.] (a.y.). – *tamğa* [Özb.] (A. – İ.). – *t’amğa* [Karaç.] ‘Stempel, Stempelleisen’ (P.). *tamña* – [Kum.] ‘Stempel’ (N.). – *tamğa* [Kırg.] ‘damga’ (Y.). – *tamğa* [Karakal.] (B.). – *tamğa* [Aknoğ., Karanoğ.] (B.)
 ~*tañma* [Kaz., Koyb.] 1. ‘das Eigentumszeichen eines Geschlechtes, das den Pferden eingebrannt wird’; 2. ‘die Narbe, blaue Flecken von Schlägen’ (R.). – *tañma* [Alt., Ş., K.] (a.y.). – *tañma* [Alt.] (T.). *tañma* [Koyb.] ‘Zeichen, Flecken, Merkzeichen’ (K.).

Türkçe *damga* kelimesinin kökünü bilmiyoruz.

tumğa [Kumd.] ‘der jüngere Bruder, die jüngere Schwester’ (R.)
 ~*tuğba* [Küyer.] ‘die jüngere Schwester’ (R.). – *tuñma* [K., Ş., Sağ., Koyb., Kaç.] ‘die jüngere Schwester, der jüngere Bruder’ (a.y.). – *tuñma* [Koyb.] ‘jüngerer Bruder, jüngere Schwester’ (K.).

yağmur [T.]. – *cañmur* [Alt.] ‘yağmur’ (T.). – *cañbir* [Kaz.] ‘der Regen’ (R.). – *nañmur* [Sağ., Koyb., Kaç.] (a.y.). – *ñañmur* [Tub.] (a.y.). – *yağmur* [Özb.] (A. – İ.)

~*yamğır* [Tel.] ‘der Regen’ (R.). – *yamğur* [Tar., Küyer., Bar., Kar. L, T] (a.y.). – *yañğır* [Tat. K, T] (a.y.). – *yamğur* [Özb. A] ‘rain’ (J.). – *yámğır* [Başk.] (P.). – *samır* [Yak.] ‘yağmur’ (P.)
 <*yağ-* (T.).

pr (*br*) ~ *rp* (*rb*)

köprü [T.]. – *köbrük* [Tar.] ‘die Brücke’ (R.). – *kömür* [Tel.] 1. ‘die Brücke’; 2. ‘eine enge, abschüssige Stelle auf der Höhe eines Berges’ (a.y.). – *kömrü* [Alt., Tub.] ‘die Brücke, der Steg über einen Fluss’ (a.y.). – *qobraq* [K.] ‘eine aus einem Balken bestehende Brücke’ (a.y.). – *köprö* [Kırg.] ‘die Brücke’ (a.y.). – *köprü* [Bar.] (a.y.). – *köbür* [Sağ.] (a.y.). – *köbürke* [Mad.] ‘der Übergang über einen Fluss’ (a.y.). – *kübürke* [Sağ.] ‘die Brücke’ (a.y.). – *küpir* [Tat. K] (a.y.). – *kübir* [Tat. T] (a.y.). – *köpürö* [Kırg.] (Y.). – *köpir*, *köpür* [Karakal.] (B.). – *k’öp’ür* [Karaç.] (P.). – *köprük* [Özb.] (A. – İ.)

~*kürbe*, *ürbe* [Yak.] ‘köprü’ (P.). – Anadolu’da *köprü* şekli yanında *körpü* şekli de kullanılır.

deki tanıkların çokluğuna rağmen, *gömlek* kelimesinin kökünü bilmediğimizi ilâve edelim. W. Bang (Turán 1918, 299) *külmek* şeklinin *kömlək* (>*gömlek*) şeklinden çıktığını ileri sürüyor. Halbuki L. Rásonyi (Nyelvtudományi Közlemények LI), Macarca 'gömlek' mânasına gelen *ing*(~*imeg*) kelimesini izaha çalışırken, Türkçe *başmak*, *yaşmak*... gibi birtakım kelimelere dayanarak, *kömlək* (>*gömlek*) şeklinin *kölmek* şeklinden çıktığını iddia ediyor. Ona göre, *kölmek* kelimesi *köl-mek* şeklinde izah olunabilir.

qumlaq [T.] 'epheuähnliche Pflanze, im Gebiete der Qyřçaq, aus der mit Honig ein Trunk bereitet wird' (C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest—Leipzig, 1928. 164. s.). – *qumnaq* [Bar., Sağ.] 'der Hopfen, Hopfenzapfen' (R.). – *qumnaq* [Küyer.] (a.y.). – *qumdaq* [Tel.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qumnaq* [Ş.] 'die Hopfenköpfe' (a.y.). – *qumnaq* [Alt.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qıbınaq* [Ş.] 'der Hopfenzapfen, Hopfenkopf' (a.y.). – *qubanaq* [Ş.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qumunaq* [Kumd.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qubaq* [Sağ.] 'der Hopfenzapfen, Tannenzapfen' (a.y.). – *qumanaq* [Kumd.] 'der Hopfenzapfen' (a.y.). – *qumdau* [Kaz.] 'der Hopfen' (a.y.). – *qumdaq* [Tel.] (V.). – *qumunaq* [Kumd.] (a.y.). – *qumanaq* [Alt.] (T.)

~*qolmaq* [Tat. K] 'der Hopfen' (R.).

Macarca *kömlő*, Fince *humala* ve Rusça *xmel'* kelimeleri Türkçeden alınmıştır. Bu kelime hakkında daha çok bilgi almak için Z. Gombocz'un Slavo-turcica (Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. Cracoviae, 1927, II, 71-76) adlı yazısına bakınız. Gombocz'un bu güzel yazısından habersiz kaldığı anlaşılan M. Räsänen (Finnisch-Ugrische Forschungen XXIX, 191-193), *qumlaq* kelimesini Türkçe *qum* 'Welle' kelimesiyle izaha çalışmıştır.

mğ ~ ğm

çumğa [Tat. K] 'die Taucherente' (R.). – *somğa* [Koyb.] 'die Quakerente (anas clangula)' (a.y.). – *somğa* [Koyb.] 'Quakerente' (K.)

~*soğıma* [Sağ.] 'eine Quakerente' (R.). – *soñma*, *soñba* [Koyb.] 'Quakerente (anas clangula)' (K.).

Kırg. *sono* 'die Ente' (R.) kelimesi, yukarda zikredilen *çumğa* (~*somğa*) kelimesiyle birleştirilemez.

damga [T.]. – *tamğa* [Türki, Tar., Tel., Küyer., Kumd., Tat. K 1. ‘das Eigentumszeichen, welches den Tieren eingebrannt wird’; 2. ‘das Siegel’; 3. ‘die Marke, das Stempel (der Silberbarren)’; 4. ‘(Tel.) Flecken auf dem Körper, die von einem Stosse, Schläge herrühren’; 5. ‘(Kumd.) das Ziel (zum Schiessen), die Scheibe’ (R.). – *tamğu* [Tar.] (a.y.). – *tamğa* [Özb.] (A. – İ.). – *t’amğa* [Karaç.] ‘Stempel, Stempelleisen’ (P.). *tamñu* – [Kum.] ‘Stempel’ (N.). – *tamğa* [Kırg.] ‘damga’ (Y.). – *tamğa* [Karakal.] (B.). – *tamğa* [Aknog., Karanog.] (B.)

~*tañma* [Kaz., Koyb.] 1. ‘das Eigentumszeichen eines Geschlechtes, das den Pferden eingebrannt wird’; 2. ‘die Narbe, blaue Flecken von Schlägen’ (R.). – *tañma* [Alt., Ş., K.] (a.y.). – *tañma* [Alt.] (T.). *tañma* [Koyb.] ‘Zeichen, Flecken, Merkzeichen’ (K.).

Türkçe *damga* kelimesinin kökünü bilmiyoruz.

tumğa [Kumd.] ‘der jüngere Bruder, die jüngere Schwester’ (R.)

~*tuğba* [Küyer.] ‘die jüngere Schwester’ (R.). – *tuñma* [K., Ş., Sağ., Koyb., Kaç.] ‘die jüngere Schwester, der jüngere Bruder’ (a.y.). – *tuñma* [Koyb.] ‘jüngerer Bruder, jüngere Schwester’ (K.).

yağmur [T.]. – *cañmur* [Alt.] ‘yağmur’ (T.). – *cañbir* [Kaz.] ‘der Regen’ (R.). – *nañmur* [Sağ., Koyb., Kaç.] (a.y.). – *ñañmur* [Tub.] (a.y.). – *yağmur* [Özb.] (A. – İ.)

~*yamğır* [Tel.] ‘der Regen’ (R.). – *yamğur* [Tar., Küyer., Bar., Kar. L, T] (a.y.). – *yañğır* [Tat. K, T] (a.y.). – *yamğur* [Özb. A] ‘rain’ (J.). – *yâmğır* [Başk.] (P.). – *samir* [Yak.] ‘yağmur’ (P.)

<*yağ-* (T.).

pr (*br*) ~ *rp* (*rb*)

köprü [T.]. – *köbrük* [Tar.] ‘die Brücke’ (R.). – *kömür* [Tel.] 1. ‘die Brücke’; 2. ‘eine enge, abschüssige Stelle auf der Höhe eines Berges’ (a.y.). – *kömrü* [Alt., Tub.] ‘die Brücke, der Steg über einen Fluss’ (a.y.). – *qobraq* [K.] ‘eine aus einem Balken bestehende Brücke’ (a.y.). – *köprö* [Kırg.] ‘die Brücke’ (a.y.). – *köprü* [Bar.] (a.y.). – *köbür* [Sağ.] (a.y.). – *köbürtke* [Mad.] ‘der Übergang über einen Fluss’ (a.y.). – *kübürtke* [Sağ.] ‘die Brücke’ (a.y.). – *küpir* [Tat. K] (a.y.). – *kübir* [Tat. T] (a.y.). – *köpürö* [Kırg.] (Y.). – *köpir*, *köpür* [Karakal.] (B.). – *k’öp’ür* [Karaç.] (P.). – *köbrük* [Özb.] (A. – İ.)

~*kürbe*, *ürbe* [Yak.] ‘köprü’ (P.). – Anadolu’da *köprü* şekli yanında *körpü* şekli de kullanılır.

Radloff büyük lûgatinde Tel. *kör* ve Alt. *kür* 'die Brücke' kelimesini Türkçe *köprü* kelimesiyle birleştirmiştir. Bizim fikrimize göre, *kör* (\sim *kür*) kelimesi *köprü* kelimesiyle alâkadar olamaz.

Yakutlar arasında *kürbe* şekli yanında kullanılan *ūrbe* şekline gelince, Anadolu'da *kelebek* (<*kebelek*, *kepelek*) kelimesi yanında tesadüf edilen *epelek* (\sim *epilek*, *ipelek*, *öbelek*) (Dergi) şeklini *kepelek* *epelek* takımıyla izaha çalışmışım (Hasan Eren: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 285). Bizim fikrimize göre, Yak. *ūrbe* şekli de *kürbe* *ūrbe* takımıyla izah olunabilir.

T. Halasi Kun, Orta-Kıpçakça *q-*, *k-* \sim *O* meselesi (Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar I, 45-61) adlı yazısında, Paul Pelliot'nun Les formes avec et sans *q-* (*k-*) initial en turc et en mongol (T'oung Pao XXXVII, 73-101) adlı yazısında ileri sürdüğü iddiaları tenkid ederken, bizim bu fikrimize iştirak etmiştir.

Yakutlar arasında *kürbe* (\sim *ūrbe*) şekli yanında kullanılan *kürge* 'köprü' (P.) şekli Moğolcadan alınmıştır.

Türkçe *köprü* kelimesi hakkında daha çok bilgi almak için, Martti Räsänen'in Regenbogen—Himmelsbrücke (Studia Orientalia XIV, 1: 1-11) adlı yazısına bakınız.

kirpik [T.]. – *kirbik* [Alt.] 'kirpik' (T.). – *kirbik* [Tel.] 'die Wimper' (R.). – *kirpik* [Kırg.] (Y.). – *kirfik* [Balk.] 'Augenwimper' (P.). – *kirpik* [Kum.] 'Augenlied' (N.). – *kirpik* [Özb.] (A.-İ.)

\sim *kiprik* [Özb. A] 'eyelash' (J.). – Anadolu Türkleri arasında *kirpik* kelimesi yanında *kiprik* şekline de tesadüf olunur.

toprak [T.]. – *tobraq* [Alt.] 'balçık' (T.). – *tobraq* [Kaz., Sağ., Koyb., Kaç.] 1. 'die Erde, der Boden'; 2. 'das Gebiet, das Land'; 3. '(Kaz.) der Staub' (R.). – *tobroq* [Alt.] 1. 'die Erde'; 2. 'die Pflugspur' (a.y.). – *topraq* [Kaz.] 'die Erde' (a.y.). – *tofraq* [Türki] (a.y.). – *topa* [Tar.] 'die Erde, der Lehm' (a.y.). – *tupraq* [Tat. K] 'die Erde, der Staub' (a.y.). – *topuraq* [Kırg.] 'çamur, toprak' (Y.). – *topraq* [Özb.] (A.-İ.). – *topraq* [Karakal.] (B.). – *topraq* [Noğ.] (B.). – *t'opraq* [Karaç.] 'Erde, Ton' (P.). – *toburax* [Yak.] 'toz' (P.). – *tupràq* [Başk.] 'toz, toprak' (P.)

\sim *tobrağ* [Moğ.] (K.). – *towrəG* [Kalm.] 'Staub, Erde, Sand' (R.)

\sim *torboq* [K.] 'die Erde' (R.). – *torpaq* [Karakal.] (B.). – *turpaq* [Kırg.] (Y.). – *turpaq* [Özb.] (A.-İ.).

yaprak [T.]. – *calbıraq* [Alt.] ‘yaprak’ (T.). – *calbıraq, capıraq* [Kırg.] (Y.). – *yapraq* [Özb.] (A. – İ.). – *capraq* [Karaç.] ‘Blatt’ (P.). – *zafraq, zafıraq* [Balk.] ‘Blatt, Baumblatt’ (P.). – *capraq, capıraq, yapraq, japraq* [Karakal.] (B.). – *capraq* [Noğ.] (B.). – *yapraq* [Aknoğ.] (a.y.)

~ *yarpaq, carpaq* [Karakal.] ‘yaprak’ (B.).

araba [T.]. – *araba* [Kar. T, Türki] ‘der Wagen’ (R.). – *hariba* [Tar.] ‘der Wagen’ (a.y.). – *arba* [Kaz., Tat. K, Türki] ‘der Wagen’ (a.y.). – *araba* [Kırg.] (Y.). – *araba* [Özb.] (A. – İ.). – *arba* [Karakal.] (B.). – *arba* [Noğ.] (B.). – *arba* [Aknoğ.] (B.). – *arba* [Kum.] ‘Wagen’ (N.). – *ârba* [Başk.] ‘araba’ (P.)

~ *abra* [Alt.] ‘araba’ (T.). – *abra* [Alt., Ş., K., Kız., Küyer.] *abra* ‘der Wagen, das Rad’ (R.).

torba [T.]. – *dorbo* [Kırg.] ‘torba, küçük çuval’ (Y.). – *dorba, torba* [Karakal.] ‘torba’ (B.). – *dorba* [Aknoğ.] (B.). – *torba* [Özb.] (A. – İ.)

~ *tobra* [T.]. – *dobra* [Kaz.] ‘kleiner Sack, Tasche’ (R.).

ps ~ sp

apsaq [Alt., Tel., K.] ‘die Espe’ (R.). – *ausaq* [Tat. T] ‘Espe’ (a.y.)

~ *aspaq* [Ş., Kumd.] ‘die Espe’ (a.y.). – *aspaq* [Alt.] (T.).

Sağ., Koyb., Kaç. *os* ‘die Espe’ (R.), Kız. *os (os ağaş)* ‘die Pappel’ (a.y.) şekli izaha muhtaçtır.

Türkçe *apsaq* (~ *aspaq*) kelimesinin etimolojisi hakkında bilgi almak için, bakınız: J. Németh: *Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata. Bibliotheca Orientalis Hungarica V. Budapest, 1942—1947. 84. s.*

qç ~ çq

akça, akçe [T.]. – *aqça* [Alt.] ‘para’ (T.). – *aqça* [Alt., Tel., K., Sağ., Kırg., Tat. K] ‘Geld (überhaupt)’ (R.). – *aqşa* [Kaz.] ‘Geld’ (a.y.). – *axça* [Kar. T] (a.y.). – *aqça* [Kırg.] (Y.). – *aqça* [Özb.] (A. – İ.). *âxsa* [Başk.] (P.). – *axta* [Balk.] (P.)

~ *açxa* [Karaç.] ‘Geld’ (P.)

< *ak* (~ *aq*).

bohça [T.]. – *boqço* [Alt.] ‘çanta’ (T.). – *poqço* [Alt., Tel.] 1. ‘der Koffer’; 2. ‘das Kopikissen’; 3. ‘ein Knauel Zwirn’ (R.). – *boqça*

[Türki] 'die Rolle, der Koffer, der Packsack' (a.y.). – *boğsa* [Kaz.] 'Beutel, Sack, den die Frauen sich über den Sattel legen' (a.y.). – *buğça* [Tat. K] 'ein Ledersack, Mantelsack' (a.y.). – *buğça* [Özb.] (A.–İ.). – *boxça* [Kum.] (N.)

~*boğça*, *boğçu* [Moğ.] 'valise, portementeau fait de peau et de toile' (K.). – *bokt*^o [Kalm.] 'ein kleines Kissen unter dem Kopfkissen' (R.)

~*poçqo* [Tel.] 'der Koffer' (R.).

açkıç [T.] 'anahtar' (Dergi). – *açqıç* [Tat. K] 'der Schlüssel' (R.). – *atquı* [Bar.] (a.y.). – *açxıç* [Karaç.] 'Schlüssel, Schraubenschlüssel' (P.). – *açğıç* [Kum.] 'Schlüssel' (N.). – *açqıç* [Kırg.] 'anahtar' (Y.)

~*axıtı* [Balk.] 'Schlüssel' (P.).

uçkur [T.]. – *ıçqır* [Tel., Kırg.] 'die Hosenschnur' (R.). – *ısqır* [Kaz.] 'der obere Band der Hose' (a.y.). – *ıçqır* [Kırg.] (Y.)

~*ıçqır* [Alt., Tel.] 'die Hosenschnur' (R.).

kp (q̄p) ~pk (p̄q)

çekmen [T.]. – *çekmen* [Tel., Tar.] 1. '(Tel.) das Tuch'; 2. '(Tar.) der gefütterte Rock' (R.). – *tekmen* [Kumd., Bar.] 1. '(Kumd.) das Tuch, das Wollenzeug'; 2. '(Bar.) der Tuchrock' (a.y.). – *fikmen* [Tat. T] (a.y.). – *şekpen* [Kaz., Ş., Kaç.] 1. '(Ş., Kaç.) das Tuch'; 2. '(Kaz.) ein Gewebe aus Kamelhaar' (a.y.). – *səkpen* [Sağ., Koyb.] (a.y.). – *sikpen* [Sağ.] (a.y.). – *tekpen* [Küyer.] 'das Tuch, das Wollenzeug' (a.y.). – *çekpen* [Alt., Tub., Tel.] 'das Tuch, ein Wollenzeug' (a.y.). – *çakmən* [Özb.] 'çepken' (A.–İ.). – *sikmen* [Başk.] (P.). – *şekpen* [Noğ.] (B.). – *şekben*, *şekpen*, *şekmen* [Karakal.] (B.). – *çekmen* [Kırg.] (Y.). – *çekpen* [Alt.] (T.). – *səkpen*, *çekpen* [Koyb.] 'feines Tuch' (K.)

~*çepken* [T.]. *çepken* [Tel.] 1. 'Tuch, Wollenzeug'; 2. 'ein langer Tuchrock' (R.). – *çipken* [Tat. K] (a.y.). – *tepxen* [Balk.] 'langer Überrock der Kaukasier, Tscherkesska' (P.). – *ç'epk'en* [Karaç.] 'langer Überrock' (P.). – *çepken* [Kum.] (N.). – *şepken* [Noğ.] (B.). – *çepken* [Kırg.] (Y.). – *səpken* [Koyb.] 'feines Tuch' (K.).

Türkçe *çekmen* (> *çekpen* > *çepken*) kelimesi *çek-* kökünden çıkmıştır (Hasan Eren: *Körösi Csoma-Archivum III*, 132-133). Bu sebeple, N. K. Dmitriev (Dokladı Akademii Nauk SSSR. 1926, 67) *çepken* kelimesini *çep-ken* şeklinde izaha çalışmakla aldanmıştır.

W. Radloff büyük lûgatinde Tat. T, Kûr. *sükmen* 1. '(Tat. T) ein Rock aus Kameltuch'; 2. '(Kûr.) das Tuch, der Tuchrock' kelimesini *çekmen* kelimesiyle birleştirmiştir. Halbuki *çekmen* kelimesi *sükmen* kelimesiyle alâkadar olamaz (L. Ligeti: Magyar Nyelv XXXI, 284).

epkin [Tel.] 'die Bewegung der Luft, das Fächeln, Wehen des Windes' (R.)

~*ekpin* [Kaz.] 'Luftstrom, Luftzug, Zugwind, Durchbruch, Strömung' (a.y.).

öfke [T.]. - *öpke* [Tar., Kar. T] 'die Lunge' (R.). - *öpkö* [Bar., Tel.] (a.y.). - *öpkö* [Kırg.] (Y.). - *öpke* [Karakal.] (B.). - *öpk'e* [Karaç.] (P.). - *öfxö, öfxe* [Balk.] (P.). - *öpkə* [Özb.] (A.-İ.). - *opka* [Özb. A] 'the lung' (J.). - *üpke* [Tat. K, T] (a.y.)

~*ökpö* [Alt.] 'akciğer' (T.). - *ökpe* [Ş., Sağ.] (R.). - *ökpö* [Alt., K., Kaz.] (a.y.). - *ükpe* [Sağ.] (a.y.). - *ökpe, ökbe* [Karakal.] (B.).

qapqan [Sağ., Koyb., Kaç., Tat. K] 'eine Falle, Schlinge (zum Einfangen und Tödten der Tiere)' (R.). - *qapqın* [Tat. K] 'die Falle, um Wild zu fangen' (a.y.). - *qapqan* [Kum.] 'Mäusefalle' (N.). - *q'ap-xan* [Karaç.] 'Falle, Käfig' (P.). - *qapqan* [Özb.] (A.-İ.)

~*qaqpan* [Karakal.] 'kapan' (B.).

Tarancılar arasında kullanılan *qapqu* 'eine Falle zum Einfangen des Wildes' (R.) kelimesi de *qap-* kökünden çıkmıştır.

Rusça *kapkan* kelimesi Türkçeden alınmıştır.

sepk'il [Karaç.] 'Fischschuppe, Warze, dann überhaupt "Flecken im Gesichte,"' (P.). - *sipkəl* [Tat. K] 'Sommersprosse' (B.). - *hipkəl*, (*~hilpək*) [Başk.] (P.). - *sepkil* [Karakal.] (B.). - *sepkil* [Kırg.] (Y.). - *sepkil* [Özb.] (A.-İ.)

~*seb* [Moğ.] 'souillure, tache (sur le visage, sur les habits)' (K.). - *sewgə* [Kalm.] 'Sommersprossen; Pusteln, Finnen, Flecken (im Gesicht)' (R.)

~*sékpil* [Kaz.] 'dunkle Flecken auf dem Gesichte oder dem Körper' (R.).

Macarca 'çil' mânasına gelen *szeplő* kelimesinin Türkçeden alındığını biliyoruz (Z. Gombocz: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX, 122). Macarca *szeplő* şekline istinaden Türkçe *sepkil* (> *sekpil*) kelimesinin **seplik* şeklinden çıktığı ileri sürülebilir.

tapqış [Kumd.] 'das Räthsel' (R.)

~ *taqpıs* [Sağ., Koyb.] 'das Räthsel' (R.). – *taqpış* [Ş.] (a.y.)

< *tap-* [T.] 'finden, erhalten, erwerben' (R.).

Tel. *tapqır* 'die Allegorie, die Fabel' (R.) ve Soy. *tabızıq* 'das Räthsel (a.y.)' kelimeleri de *tap-* kökünden çıkmıştır.

tepke [Küyer.] 'Unterstütze unter den Saiten des Tschadygan (der liegenden Harfe)' (R.). – *tepke*, *tepkek* [Kırg.] (Y.)

~ *tékpe* [Kaz., Sağ., Koyb.] 1. '(Sağ.) der Knochen-Untersatz unter den Saiten eines Musikinstruments'; 2. '(Kaz.) die kleinen Hornstückchen an den Enden des Bogens, auf denen die Bogensehne ruht' (a.y.).

tepkıŝ [Alt.] 'merdiven' (T.). – *tepkıŝ* [Tel., Kumd.] 1. '(Tel.) die Leiter, Treppe'; 2. '(Kumd.) die Schaukel' (R.). – *tepkıŝ* [Kırg.] 1. 'basamak'; 2. 'merdiven' (Y.)

~ *tekpıŝ* [Alt., Ş.] 1. '(Alt.) die Treppe, die Leiter'; 2. '(Ş.) die Schaukel' (R.). – *tekpıŝ* [K.] 'die Leiter, die Treppe' (a.y.)

< *tep-* [Alt., Tel., Ş., Tar., Küyer.] 'mit den Füßen stossen, stampfen, dreschen, treten, ausschlagen, sich mit den Füßen gegen etwas stammen' (R.).

çapqı [Alt.] 'kapan, tuzak' (T.). – *çapqı* [Alt., Tel.] 1. '(Tel.) die Sichel, eine kurze Sense'; 2. 'eine Falle zum Fangen des Wildes' (R.). – *sapqı* [Koyb.] 'Sense' (K.). – *çapqı* [Özb.] (A. – İ.)

~ *çapqı* [Alt., K.] 1. '(Alt.) Falle zum Fangen des Wildes'; 2. '(K.) eine kurze Sense' (R.). – *saqı* [Sağ., Koyb.] 'die Sichel, die Sense' (a.y.). – *saqı* [Koyb.] 'Sense' (K.)

< *çap-*.

sk (*sq*) ~ *ks* (*qs*)

eñgiske [Soy.] 'kadınlarnın yüzlerine sürdükleri düzgün' (K.)

~ *eñgikse* [Soy.] 'düzgün' (K.)

< *enggeske* [Moğ.] 'rouge, fard' (K.). – *eñgäsək* [Khal.] (G. J. Ramstedt: Nyelvtudományi Közlemények XLII, 233).

Hasan Eren, Sibirya Türk dillerinde Moğol unsurları.

kelesken [Alt.] 'kertenkele' (T.). – *kelesken* [Alt., Ş., K.] 'die Eidechse' (R.). – *kélesken* [Sağ., Koyb.] (a.y.). – *kelisken* [Ş.] 'die Eidechse' (a.y.). – *keleski* [Tel.] (a.y.). – *kéleskin* [Koyb.] (K.)

~ileksen [Sağ., Koyb.] 'die grüne Eidechse' (R.).

Altay Türkleri arasında kullanılan *kelesken* kelimesinin Türkçe 'kertenkele' mânasına gelen *kelez* (Dergi) kelimesiyle alâkadar olduğu muhakkaktır. Anadolu'da *kelez* şekli yanında *helez* 'yeşil kertenkele' (a.y.) ve *hilez* 'kertenkele' (a.y.) şekilleri de kullanılır. Bugün aramızda kullanılan *kertenkele* kelimesinin sonunda gördüğümüz *kele* kelimesi de *kelez* kelimesinden başka bir şey olamaz.

Anadolu Türkleri arasında *kertenkele* ve *kelez* kelimeleri yanında kullanılan *keler* 'die Eidechse' (R.) kelimesinin yukarda zikredilen *kelez* şekliyle alâkadar olduğu açıktır.

Altay Türkleri arasında *kelesken* şekli yanında kullanılan *ileksen* (<*ilesken) şeklinin izahına gelince, Paul Pelliot, Les formes avec et sans q- (k-) initiâl en turc et en mongol (T'oung Pao XXXVII, 73-101) adlı yazısında, *qolan*, *qotaz*, *qarbuз*... gibi q- ile başlayan birtakım Türkçe ve Moğolca kelimelerdeki q- sesinin düşmesini Moğolca ile izaha çalışmıştır. Bizim fikrimize göre, bol ve sağlam tanıklara dayanan ve birçok güzel buluşlar ileri süren büyük âlimin bu iddiasına iştirak edilemez. Çünkü q- (k-) sesinin düşmesi, *qolan olan*, *qarpuz arpuз*... gibi kelime takımlarıyla kolaylıkla izah olunabilir. Anadolu Türkleri arasında *kelebek* (<*kebelek*, *kepelek*) kelimesi yanında kullanılan *epelek* (~*ebelek), *epilek*, *ipelek*, *öbelek* (Dergi) şekillerini *kebelek* (~*kepelek*) *epelek* takımıyla izah etmişim (Hasan Eren: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 285). Bunun gibi, Altay Türkleri arasında tesadüf edilen *ileksen* (<*ilesken <*elesken) şekli de *kelesken elesken* takımıyla izah olunabilir.

T. Halasi Kun, Orta-Kıpçakça q-, k- ~ O meselesi (Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar I, 45-61) adlı yazısında, Kıpçakça *eçki*, *ügerçin*, *yö müldürük* (<*ö müldürük)... şekillerini izaha çalışırken, bu fikrimize iştirak etmiştir.

öksüz [T.]. - *öksüz* [Kar. T] 'die Waise' (R.). - *öksüs* [Ş., K., Sağ., Kaç., Koyb.] 'die Waise' (a.y.) - *öxsüz* [Balk.] 'Waise' (P.)

~*ösküs* [Alt.] 'öksüz' (T.). - *ösk'üz* [Karaç.] 'Waise' (P.).

Ş., Sağ. *ökküs* 'die Waise' (R.) ve Sağ. *ükküs* 'die Waise' (a.y.) şekilleri ses bakımından izaha muhtaçtır.

aygır [T.]. - *aygır* [Alt.] 'aygır' (T.). - *aygır* [Alt., Tel., K., Kaz., Kırg., Küyer., Tat. K] 1. 'Hengst'; 2. '(Alt.) alle Pferde, die mit dem Hengste eine Heerde bilden' (R.). - *aygıraq* [Alt., K., Kaz.]

'ein kleiner, junger Hengst' (<ayğır+q) (a.y.). – ayğırşuq [Kaz.] 'ein kleiner Hengst' (<ayğır+şuq) (a.y.). – ayğur [Türki] (a.y.). – ayğraq [Bar.] (<ayğır+q) (a.y.). – ayğır [Kırg.] (Y.). – ayğır [Özb.] (A.–İ.). ayğır [Noğ.] (B.). – ayğır [Kum.] (N.). – ayğır [Karakal.] (B.). – ayğır [Başk.] (P.). – asqır [Ş., Soy., Koyb., Kaç.] (R.). – asqıraq [Ş.] (<asqır+q) (a.y.)

~asqır [Sağ., Kaç.] 'der Hengst' (R.).

uqsım [Alt., Ş., K., Tel.] 'die Zwiebel' (R.). – uqsum [Sağ., Koyb., Kaç., Küyer.] (a.y.). – oqsum [Ş.] (a.y.)

~usqum [Tel.] 'der Knoblauch' (R.).

Koyballar arasında kullanılan muqsun 'der Lauch, Schnittlauch' (R.) şekli izaha muhtaçtır.

qş ~ şq

yahşi, yakşi [T.]. – caqşi [Alt.] (T.). – caqsı [Sağ.] 'gut, vortrefflich' (R.). – caqşi [Kırg.] (Y.). – axşi [Balk.] 'gut, schön' (P.). – axşi, yaxşi [Karaç.] 'gut' (P.). – yâqşi, yâxşi [Başk.] 'iyi' (P.). – yaxşi [Özb.] (A.–İ.). – yaqşi [Alt., Tel., Tub., K., Tat. K] 'gut, schön, vortrefflich' (R.). – caqsı [Kaz.] 'gut, schön, vortrefflich' (a.y.). – caqşi [Tat. K] (a.y.). – d'aqşi [Tel.] (a.y.)

~aşxı [Balk.] 'gut, schön' (P.). – aşxı [Karaç.] 'gut' (P.).

oqşa- [Tar.] 'ähnlich sein, gleich sein' (R.). – oxşa- [Tar.] 'ähneln, gleichen' (a.y.). – uxşa- [Kar. T] 'ähnlich, gleich sein' (a.y.). – oqşo- [Kırg.] 'benzemek' (Y.)

~oşqa- [Ş.] 'ähnlich sein, gleich sein, gleichen' (R.).

qt ~ tq

noqta [Ş., Sağ., Koyb., Kaç.] 'die Halfter' (R.). – noqta [Kaz.] (a.y.). – noxta [Tar.] (a.y.). – nuqta [Kaç., Tat. K] (a.y.). – noqta [Koyb.] (C., K.). – noqto [Alt.] (T.). – noqta [Ş.] (V.). – nuqta [Kaç., Sağ., Koyb., Kız.] (a.y.). – noqto [Kırg.] (Y.). – noxta [Özb.] (A.–İ.). – noqta [Karakal.] (B.). – noqta [Noğ.] (a.y.). – noxt'a [Karaç.] (P.). – nuqtâ [Başk.] (P.)

~notqa [Sağ.] (R.). – notqa [Kaç., Sağ., Koyb., Kız.] (V.)

<noğtu [Moğ.] 'licou, licol' (K.). – nokt° [Kalm.] 'Halfter' (R.). – noktı [Bur. NU], nokta [Bur. T], nokto [Bur. Kh, S] (C.). – noG't'ö [Bur. B] (P.).

G. J. Ramstedt'e göre, Moğolca *noĝtu* kelimesi Çince'den alınmıştır (Finnisch-Ugrische Forschungen XII, 157).

rd ~ dr

ördek [T.]. – *ördek* [Tar., Türki] 'die Ente' (R.). – *ördök* [Kaz.] (a.y.). – *örtek, örtök* [Ş.] (a.y.). – *ürtek* [Sağ., Koyb., Kaç.] (a.y.). – *ürdek* [Tat. K.] (a.y.). – *örtek* [Koyb.] (K.). – *ördek* [Kırg.] (Y.). – *ördäk* [Özb.] (A. – İ.). – *urdek* [Başk.] (P.). – *ördükën, ürdükën* 'ördek' [Yak.] (P.)
~ *ödrek* [Soy., Koyb., Kaç.] 'die Ente' (R.). – *öderek* [Koyb.] (K.).

Türkçe *ördek* kelimesinin kökünü bilmiyoruz. Yalnız Kâşgarlı Mahmut'un Divan'ında kaydettiği *ördek* kelimesi sayesinde *ördek* şeklinin eskiliği katî olarak anlaşılıyor.

Kaz. *ürök* 'die Ente' (< **üyrok* < **üyrek*) (R.) kelimesiyle Noğ. *üyrek* (B.) şekli *ödrek* şeklinden çıkmıştır. Kitâb el-idrâk li-lisân el-Etrâk'te (A. Caferoğlu basması. 13. s.) geçen *evrek* 'kaz' şekli de *ödrek* (> **öyrek*) kelimesinden başka bir şey olamaz.

rg (rğ) ~ gr (ğr)

arğamçı [Alt., Tel.] 'Strick aus Pferdehaar' (R.). – *arğamt'ı* [Koyb., Kaç.] (a.y.). – *arğamcı* [Ş., Sağ., Töl.] (a.y.). – *arğamçı* [Tar., Türki] 1. 'Strick aus Pferdehaar'; 2. 'Falle, Schlinge' (a.y.). – *arğamçin* [Türki] (a.y.). – *arğamcı* [Kırg.] 'kıldan veya yünden yapılmış ip' (Y.). – *arğamcı* [Koyb.] 'Pferdeschlinge' (K.)

~ *ağramcı* [Türki] 'Strick aus Pferdehaar' (R.)

< *arğamcı* [Moğ.] (K.). – *arğomcı* [Kalm.] 'Strick' (R.).

Muhtelif Türk şubeleri arasında kullanılan *arqan* 'Strick aus Pferdehaar' (R.) kelimesiyle Moğ. *arğamcı* kelimesi arasında bir münasebet olup olmadığı hakkında katî bir şey söylenemez. Türkçe 'kalın ip' mânasına gelen *urqan* kelimesinin *arqan*'dan başka bir şey olmadığı ileri sürülebilir. Rusça *arkan* kelimesi Türkçeden alınmıştır.

dirgen [T.] 'harmanda sapları yaymak için kullanılan iki çatallı sırık'

~ *diğren* [T.] (Dergi) (> *diren*).

Yalnız Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında kullanılan *dirgen* kelimesi, Türkçe 'toplamak' mânasına gelen *der-* (~ *dir-*) kökünden çıkmıştır. Türkçe 'çiftçi tırnağı' mânasına gelen *dergi* (Dergi) kelimesinin de *der-* kökünden çıktığı anlaşılıyor.

öğren- [T.] *ürön* – [Alt., Kaz.] ‘lernen’ (R.). – *eüren*- [Kür.] ‘lernen’ (a.y.). – *üren*- [Tel., Küyer.] ‘lernen, sich gewöhnen’ (a.y.). – *ügren*- [Sağ., Koyb., Kaç.] ‘lernen’ (a.y.). – *üyrön*- [Kırg.] (Y.). – *üren*-, *üren*- [Karaç.] ‘lernen, sich angewöhnen, sich gewöhnen an’ (P.). – *üren*-, *ürön*-, *üyren*-, *üyrön*- [Balk.] ‘lernen’ (P.). – *uren*- [Başk.] (P.). – *üören*- [Yak.] ‘öğrenmek’ (P.)
 ~*örge*n- [Tar., Türki] ‘lernen’ (R.). – *örgän*- [Özb.] (A.-İ.).

rk ~ kr

hörgüç [T.]. – *örkeç* [Tar., Türki] ‘der Höcker des Kamels (R.). – *örgöt* [Bar.] ‘der Höcker des Kamels’ (a.y.). – *örkeş* [Tar.] (a.y.). – *örköş* [Alt., Tel., K., Kaz.] (a.y.). – *örköç* [Kırg.] (Y.)
 ~*üreç* [Tub.] ‘der Höcker beim Kamel’ (<**ükreç*) (R.)
 <*örkü* [T.] ‘Höcker’ (C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest—Leipzig, 1928. 135. s.)+ç.

Türkçe *hörgüç* kelimesinin başında gördüğümüz *h-* *secondaire* bir sestir. Türkçe *höyük* (<*öyük*), *höl* (<*öl*)... kelimelerindeki *h-* gibi. Bu sebeple, M. Räsänen (Ungarische Jahrbücher XIX, 101-103) Türkçe *höl*, Türkmence *hökiç* ‘öküz’ gibi kelimelerdeki *h-*’leri “Altayca” *p-* sesinin devamı olarak kabul etmekle aldanmıştır.

l ~ q

malaqay [Tel.] ‘eine spitze Pelzmütze mit Ohrenklappen’ (R.). – *malaxay* [Tat. K] (a.y.). – *malaqay* [Kırg.] ‘erkek başlığı’ (Y.)
 ~*maqalay* [Kırg.] ‘erkek başlığı’ (Y.)
 <*malağay* [Moğ.] (K.). – *maxlä* [Kalm.] ‘Mütze’ (R.). – *malğäë*, *malğä* [Khal.] (Vladimircov, Sr. gr. 289, 296).
 Rusça *malaxay* kelimesi de Moğolcadan alınmıştır.

l ~ s

kelesken [Alt.] ‘kertenkele’ (T.). – *kelesken* [Alt., Ş., K.] ‘die Eidechse’ (R.). – *kèlesken* [Sağ., Koyb.] (a.y.). – *keleski* [Tel.] (a.y.). – *kelisken* [Ş.] (a.y.). – *ileksen* (<**eleksen* <**elesken*) [Sağ., Koyb.] ‘die grüne Eidechse’ (a.y.). – *kèleskin* [Koyb.] (K.)
 ~*keselike* [Balk.] ‘Eidechse’ (P.). – *k’eselekk*e [Karaç.] (P.).

Yukarda zikredilen *kelesken* kelimesinin Türkçe ‘kertenkele’ mânasına gelen *kelez* (Dergi) kelimesiyle alâkadar olduğu anlaşılıyor.

Kâşgarlı Mahmut'un kaydettiği *keslinçü* 'eine Eidechsenart' (C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest—Leipzig, 1928. 105. s.) kelimesi, bu *metathèse*'in çok eski bir tarihe çıktığını gösterebilir. Bu kelime Barabalar arasında *keslençük* 'die Eidechse' (R.) şeklinde kullanılır.

Kaz. *kesertki* 'die Eidechse' (R.), Tat. T *kisertke*, Kum. *kesertki* (N.) ve Karakal. *kesirtke* (B.) şekillerinin de *keselike* kelimesiyle alâkadar olduğu muhakkaktır. Yalnız, *kesertki* (~*kesirtke*) şekli ses bakımından izaha muhtaçtır. Bar. *kezeltkü* 'die Eidechse' (R.) şekli bu bakımdan çok dikkate lâyıktır.

l ~ z

bilezik [T.]. – *bilezik* [Türkm., Kaz.] 'das Armband' (R.). – *bilezük* [Türki] (a.y.). – *bilezyük* [Tar.] 'das Armband' (a. y.). – *pilezik* [Bar.] 'das Armband' (a.y.). – *bilazik* [Özb.] (A.–İ.). – *bilazik* [Noğ., Aknoğ.] (B.). – *bilezik* [Karanog.] (a.y.)

~*bazelak* [Başk.] (Z. Gombocz: Nyelvtudomány IV, 290). – Bu kelime Pröhle'nin Başkurt lûgatinde geçmez.

Yukardaki tanıklara ilâve olarak, *bilezik* kelimesinin Kırgızlar arasında *bilerik* 'bilezik' (Y.) şeklini aldığını söyleyelim. Bunun gibi, bu kelime Televütler arasında da *pilerik* 1. 'die Handwurzel'; 2. 'das Armband' (R.) şeklinde kullanılır.

Bulgarca *belezik* ve Sırpça *belenzuka* 'Armband' kelimeleri Türkçeden alınmıştır. Rusça *biziliki* (plur.) 'eldiven' (Dal') kelimesinin de Türkçe **bizelik* şeklinden çıktığı anlaşılıyor.

Son olarak, İslâvca *bel'çug* 'Armband, Ring' kelimesinin Türkçe *bilezik* kelimesiyle izah edilemeyeceğini kaydedelim. Bu kelime, Z. Gombocz'un (a.y.) ileri sürdüğü gibi, Kalmıkça *biltaG* (~*bültaG*) 'Fingerring' (R.) kelimesiyle alâkadardır.

quluzun [Alt., Tel., K.] 'das Schilf' (R.). – *quluzun* [Soy.] (K.). – *quluzın* [Tel.] (V.)

~*quzulun* [Tel.] (V.)

<*qulusun* [Moğ.] 'jonc, roseau, bambou' (K.). – *xul_wsn*, *xulsn* [Kalm.] 'Schilfrohr' (R.). – *xuläxän* [Bur.A] (Poppe, Al. gov. I, 37).

H. Eren, Sibirya Türk dillerinde Moğol unsurları.

b ~ l

kebelek [Bar.] 'der Schmetterling' (R.). - *kepelek* [Tar.] (a.y.). - *köbölök* [Alt., Tel., K.] (a.y.). - *köpölök* [Kırg.] 'kelebek' (Y.). - *kübelek* [Başk.] 'kelebek' (P.). - *k'öbelek* [Karaç.] 'Falter, Schmetterling' (P.). - *kapalak* [Özb.] (A. - İ.). - *gübelek* [Karakal.] (B.). - *küpölök* [Karanog.] (B.). - *gümelek* [Kum.] 'Schmetterling' (N.)

~*kelebek* [T.].

Anadolu Türkleri arasında kullanılan *epelek*, *epilek*, *ipelek*, *öbelek*, *öpelek* 'kelebek' (Dergi) şekilleri hakkında bilgi almak için, bakınız: Hasan Eren: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 285; T. Halasi Kun: Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar I, 56.

Sağ. *érbekey* 'der Schmetterling' (R.), Koyb. *érbekey* (K.), Kaç. *irbekey* (C.) kelimeleri Moğolcadan alınmıştır (Paul Pelliot: Journal Asiatique 1925, I, 212). Bu sebeple, Türkçe *kebelek* (> *kelebek*) kelimesi, bu kelimelerle birleştirilemez.

Anadolu'da *kelebek* (< *kebelek*, *kepelék*) şekli yanında *kepenek* (Dergi) şekli de kullanılır. Sağayca 'der Schmetterling' mânasına gelen *qobanaq* (R.) kelimesinin *kepenek* şekliyle alâkadar olduğu ileri sürülebilir. Şorca *qonaq* 'Schmetterling' (a.y.) kelimesi *qobanaq* şeklinden çıkmıştır. Altay Türkleri arasında kullanılan *qobağan* 'der Schmetterling' (a.y.) kelimesine gelince, bu kelime basit bir *metathèse* ile izah edilebilir (*qobanaq* > *qobağan*).

Şorca *qoybıçaq* 'der Schmetterling' (a.y.) kelimesi izaha muhtaçtır.

g ~ r

güvercin [T.]. - *kögörçün* [Alt.] 'die Taube' (R.). - *kögörşün* [Kaz.] (a.y.). - *kügerçin* [Tat. K.] (a.y.). - *kügelğin* [Tat. T.] 'die wilde Taube' (a.y.). - *kögürjün* [Bar.] (a.y.). - *kögürçkön*, *kögüçkön* [Kırg.] 'die Taube' (a.y.). - *kögüçkön* [Kırg.] (Y.). - *kögürtün* [Balk.] (P.). - *k'ögürçün* [Karaç.] (P.). - *kögörşin* [Noğ.] (B.)

~*kögülcirgene* [Moğ.] (K.)

~*kürgüçün* [Kar. T.] 'die Taube' (R.).

Türkçe *güvercin* kelimesinin *gök* (< *kök*) 'mavi' kökünden çıktığını biliyoruz. Bu hususta daha çok bilgi edinmek için, bakınız: Margit Palló: Nyelvtudományi Közlemények XLVI, 154 - 158.

Televütler arasında kullanılan *qoğolin* 'die Taube' (R.) kelimesinin Türkçe *güvercin* kelimesiyle alâkadar olduğu muhakkaktır. Yine Televütler arasında kullanılan *küle* 'die Taube' (a.y.) kelimesinin kökünü bilmiyoruz.

m ~ l

samal [Kırg.] 'das Stroh' (R.). – Yudaxin'in Kırgız lûgatinde *samal* şekli geçmez.

~*salam* [Tat. K, T, Kar. T] 1. 'das Stroh'; 2. '(Tat. T) der Strohsack' (R.). – *salam* [Balk.] 'Stroh' (P.). – *salam* [Karaç.] 'Stroh' (P.). – *hâlam. sâlam* [Başk.] (P.).

Kırgızca *samal* şekli Türkçe *samal* kelimesinden çıkmıştır. Bu değişmeyi (*dissimilation*) aydınlatmak için, Türkçe 'hediye' mânasına gelen *armağan* kelimesinin Kırım'da *armağal* (R.) şeklini aldığını söyleyelim. Bunun gibi, *qurban* 'kurban' kelimesi de Kazaklar arasında *qurmal* (a.y.) şekline girmiştir. Sonra, Televütçe *sımn* 'der Symyn, eine Abteilung Soldaten' (a.y.) (<Moğ. *sumun*) kelimesi de Sağaylar arasında *sıml* 'das Geschlecht, die Nachkommenschaft, die Horde' (a.y.) şeklini almıştır.

Bu tanıklara göre, *salam* şekli *samal* kelimesinin *metathétique* şekli-nden başka bir şey olamaz. Bu sebeple, Türkçe *salam* kelimesinin Rusça *soloma* 'saman' kelimesinden alındığı ileri sürülemez (Hasan Eren: Körösi Csoma-Archivum III, 134-135).

Ananiasz Zajaczkowski, *Zwiazki jezykowie polowiecko-slowiańskie* (Wroclaw, 1949) adlı eserinde (13. s. 26. n.), benim bu fikrime iştirak etmiyerek, *samal* kelimesinin Rusça *soloma* kelimesinden çıktığını ileri sürmüştür. Halbuki Türkçe *salam* şekli Rusça *soloma* kelimesi ile izah edilemez. Çünkü *soloma* kelimesinin sonundaki *-a* sesinin düşmesi anlaşılamiyor. Meselâ Türkçe 'zift' mânasına gelen *samala* kelimesinin Rusçadan alındığını biliyoruz (Rusça *smola*). Bu kelimedede olduğu gibi, *soloma* kelimesinden çıktığı ileri sürülen *salam* kelimesinde de son sesin muhafaza edilmesi icabederdi. Zajaczkowski bu sesin düşmesini izah etmemiştir.

Son olarak, *samal* > *salam*, *metathèse*'ini desteklemek için, Rusça *smola* kelimesinden alındığını bildiğimiz Türkçe *samala* kelimesinin de *salama* (Et-tuhfet. T. Halasi Kun basması. 17 v 2) şeklini aldığını söyleyelim.

m ~ r

qomursqa [Kum.] 'die Ameise' (R.). – *qomusqa* [Sağ.] (a.y.). – *qomusqaş* [K.] (a.y.). – *qomursqa* [Kaz.] (a.y.). – *qumusqa* [Koyb., Sağ.] (a.y.). – *qumursqa* [Töl., Küyer., Koyb., Sart.] (a.y.). – *qumurstqa* [Kar. L, T] (a.y.). – *qimusqa* [Sağ.] (a.y.). – *qumursqa* [Özb.] (A.–İ.). – *qumursqa* [Kırg.] (Y.). – *qumursqa, qumursqa* [Karakal.] (B.). – *qumirsqa* [Noğ.] (B.). – *q'umursxa* [Karaç.] (P.). – *qumurtxa* [Balk.] (P.). – *xomursxa* [Kum.] (N.). – *qumusqa* [Koyb.] (K.).

~ *qurmusqa* [Özb.] (A.–İ.). – *qurimusqa* [Noğ.] (B.). – *qirmisqa* [Tat. K] (R.).

Ş. *qımırtaş* 'die Ameise' (R.) ve *qumustaş* 'die Ameise' (a.y.) şekilleri ses bakımından izaha muhtaçtır.

n ~ r

ındır [Tat. K, Kar. L, T] 'die Tenne' (R.). – *ındır* [Karaç.] 'Tenne' (P.). – *ındır* [Balk.] 'Tenne, Dreschtenne' (P.). – *ındır* [Başk.] (P.)

~ *irtin, irtin* [Tat. T] 'die Tenne' (R.). – *ürtün* [Ş.] 'die Tenne' (R.).

Yukarda zikredilen *ındır* kelimesiyle Televütçe *edirgen* 'die Tenne, Dreschtenne' (R.) kelimesi arasında bir münasebet olamaz.

orundug [Balk.] 'Bettstelle' (P.). – *orundug* [Karaç.] 'Bettgestell' (P.). – *orundug* [Kar. L] 'das Lager, das Bett' (R.)

~ *onduruq* [Balk.] (P.).

qarman [Alt., Tel.] 'die Tasche' (R.). – *qarban* [Ş., Sağ.] 'die Tasche' (a.y.)

~ *qanmar* [Kız.] (a.y.).

Hasan Eren: Türkiyat Mecmuası IX, 97-98.

q ~ r

qara baqçır, qara baqçıl [Ş.] 'sığircık' (V.). – *qarbaqçır* [Ş.] 'der Staar' (R.). – *qarbaqçı* [Ş.] (a.y.). – *parbaqçı* [Ş.] (a.y.)

~ *bārçiq* [Alt.] 'sığircık' (T.). – *pārçiq*: *qara pārçiq* [Tel.] 'der Staar' (R.). – *marçiq* [Mad.] 'der Staar, die Drossel' (a.y.). – *pārçiq* [Tel.] (V.). – *qara barçiq* [Sağ., Koyb., Kaç., Kız.] (a.y.). – *qara marçiq* [Mad.] (a.y.).

'Sığircık' mânasına gelen *qara baqçır* (\sim *qara baqçıl*) kelimesinin kökünü bilmiyoruz. Anadolu Türkleri arasında kullanılan *bakal* 'karatavuk; sığircık' (Dergi) kelimesinin yukarda zikredilen (*qara*) *baqçıl* kelimesiyle alâkadar olamayacağını sanıyorum.

$r \sim l$

erül [Tel.] 'nüchtern, mässig im Trinken' (R.). – *erül* [Tel.] (V.). – *erül* [Alt.] (T.)

\sim *elür* [Alt.] 'nüchtern' (R.). – *eler* [Soy.] 'nüchtern, nicht betrunken' (a.y.). – *elâr* [Soy.] 'nüchtern' (C.). – *ilêr* [Karağ.] (a.y.)

<*eregül*, *erügül* [Moğ.] 'sobré, modéré, abstinent' (K.). – *erül* [Kalm.] 'nüchtern (nicht betrunken); gesund, bei vollem verstand' (R.). – *erül* [Khal.] (Vladimircov, Sr. gr., 156). – *elur* [Bur. NU] *ilur* (*elur*) [Bur. T, Kh], *erül* [Bur. S] 'nüchtern' (C.). – *erül* [Bur. B] 'gesund' (P.).

Hasan Eren, Sibirya Türk dillerinde Moğol unsurları.

solar [Ş.] 'die Tabakspfeife' (R.)

\sim *soröl* [K.] 'das Pfeifenrohr' (a.y.).

Solar (\sim *sorol*) kelimesinin kökünü bilmiyoruz. Tel. *şoğor* 'die Rohrpfeife' (R.) ve Tel., Kumd. *şör* 'die Rohrpfeife' (a.y.) kelimelerinin *solar* kelimesiyle alâkası olup olmadığı katî olarak kestirilemiyor.

tolarsaq [Kaz.] 'Knochen am Hinterfusse der Haustiere (der mit dem *asıqtı celik* in Verbindung steht)' (R.). – *torsıq* [Alt., Küyer., Ş.] 'die Hackensehne' (a.y.). – *tolorsuq* [Kırg.] '*çükö* ile *şyraq*'ı birleştiren ufak kemik' (Y.)

\sim *toralsaq* [Kaz.] 'das Hackengelenk am Hinterfusse des Pferdes' (R.).

Kâşgarlı Mahmut Divan'da bu kelimeyi *tolarsuq* şeklinde tesbit etmiştir. C. Brockelmann (Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest–Leipzig, 1928. 217. s.) Mahmut'un bu kaydını *tularsuq* şeklinde okumakla aldanmıştır. Mahmut'a göre, *tolarsuq* kelimesi 'Ferse, namentlich am Pferde' mânasına gelir ki Kazaklar ve Kırgızlar arasında aldığı mânadan farksızdır.

**qarmal* [Kız.] <*qarman* [Alt., Tel.] 'die Tasche' (R.). – *qarban* [Ş., Sağ.] 'die Tasche' (a.y.)

\sim *qalmar* [Kız.] 'die Tasche' (R.).

Kız. **qarmal* şekli hakkında bilgi almak için, bakınız: Hasan Eren: Türkiyat Mecmuası IX, 97-98.

r~y

qırğy [Kaz., Tel., Kar. L, T, Tat. K] 1. '(Kar. L, T) der Habicht'; 2. '(Tat. K) falco nisus, der Sperber'; 3. '(Kaz., Tel.) eine kleine Habichtsart (die sie gut zur Jagd eignet)' (R.). – *qırğuy* [Tar.] 'eine kleine Falkenart' (a.y.). – *qırğayaq* [Sağ.] 'falco apivorus' (<*qırğay+q*) (a.y.). – *qırğay* [Türki] 'ein kleiner Raubvogel (a small species of hawk)' (a.y.). – *qırğy* [Kırg.] 'atmaca', *qarğyiek* 'atmaca yavrusu' (Y.). – *qırğy* [Kum.] 'Falke' (N.). – *qırğy* [Karakal.] 'atmaca' (B.)

~*kirğuy* [Moğ.] (K.). – *kirğū*, *kirğū* [Kalm.] 'Sperber' (R.)

~*qyğraq* [Bar.] 'eine Habichtart' (<*qyğır+q*) (R.). – *qyğır* [Başk.] 'küçük şahin' (P.).

Macarca karvaly kelimesi Türkçeden alınmıştır (J. Németh: Magyar Nyelv XXXIX, 101-104).

tarğay [Sağ.] 'die Bekassine' (R.). – *tarğay* [Sağ., Koyb.] (a.y.). – *torğayaq* [Koyb., Kaç.] 'kleiner Vogel, die Lerche' (*torğay+q*) (a.y.). – *torğay* [Tar.] 'kleiner Vogel' (a.y.). – *turğay* [Tat. K] 'ein kleiner Vogel' (a.y.). – *torğayaq* [Koyb.] 'Lerche, kleiner Steppenvogel' (K.). – *turğây* [Başk.] 'serçe' (P.). – *torğoy* [Kırg.] 'çayır kuşu' (Y.). – *torğay* [Özb.] 'çayır kuşu' (A.-İ.). – *torğay* [Karakal.] 'çayır kuşu' (B.). – *torğay* [Aknoğ., Karanoğ.] 'serçe, çayır kuşu' (B.). – *turğây* [Tat. U] 'çayır kuşu' (P.)

~*torğay* [Moğ.] (K.). – *torğä*, *torğā*: *bor° t.* [Kalm.] 'Lerche', *xar° t.* 'Star' (R.)

~*toyğar* [T.] 'çayır kuşu'.

